

עד אחד בעדות אשה א

א. מה המקור לכך שעד אחד מועיל בעדות אשה, עדות שמת בעלה? האם זוהי תקנת חכמים או שעדותו מועילה מהתורה? לכאורה ברור שזוהי תקנה: הרי עדות על מיתת הבעל היא עדות על דבר שבערה ואין דבר שבערה פחות משנים! אך מצד שני: כיצד חכמים יכולים לתקן זאת? אם התורה אוסרת על האישה להתחתן על פי עד אחד, איך חכמים יכולים להתיר זאת? חכמים יכולים אמנם לעקור דבר מהתורה אך רק בשב ואל תעשה, הימנעות מקיום מצוות עשה, ולא בקום ועשה.

נפתח במשנה ביבמות פז' ובגמ' שדנה בעקבותיה במקור הדין (יבמות פז):

מתני'. האשה שהלך בעלה למדינת הים, ובאו ואמרו לה מת בעליך וניסת, ואח"כ בא בעלה - תצא מזה ומזה, וצריכה גט מזה ומזה; ואין לה כתובה, ולא פירות, ולא מזונות... - לא על זה ולא על זה... והולד ממזר מזה ומזה... ואם ניסת שלא ברשות - מותרת לחזור לו (לבעל הראשון שכן היא נחשבת אז כאנוסה). ניסת על פי ב"ד - תצא ופטורה מן הקרבן (כדין יחיד שעשה על פי הוראת בי"ד והתברר שבי"ד טעו, שפטור מקרבן), לא ניסת על פי ב"ד - תצא וחייבת בקרבן, יפה כח ב"ד שפטורה מן הקרבן.

המשנה מתירה לאשה לשוב לבעלה הראשון כאשר 'ניסת שלא ברשות'. דברים אלו כמובן קשים - הרי אם נישאת שלא ברשות יש להחמיר יותר! והגמ' מפרשת (שם):

גמ'. מדקתני סיפא: נשאת שלא ברשות מותרת לחזור לו, שלא ברשות ב"ד אלא בעדים (ודאי שכוונת המשנה למקרה שבו נשאת בעקבות עדות של שני עדים, שכן אילו הייתה נשאת שלא ברשות כלל ודאי שלא הייתה מותרת לחזור והיתה נאסרת על בעלה), מכלל דרישא ברשות ב"ד ובעד אחד (ואז אסורה לחזור אם התגלה שהבעל הראשון חי), אלמא עד אחד נאמן (שכן המשנה מגדירה זאת כנשאת ברשות); ותנן נמי: הוחזקו להיות משיאין עד מפי עד, ואשה מפי אשה, ואשה מפי עבד ומפי שפחה, אלמא עד אחד מהימן... מנא לן?

הגמ' מנסה ללמוד מדינים שונים ודוחה, ולבסוף מסיקה הגמ' (יבמות פח):

אמר ר' זירא: מתוך חומר שהחמרת עליה בסופה (רש"י: שאם בא בעלה אתה נותן עליה כל הדברים האלו שבמשנתנו) הקלת עליה בתחלה (רש"י: להתירה לינשא מפני שהיא חוששת שמא תתקלקל ולא מינסבא עד דבדקה שפיר), לא ליחמיר ולא ליקיל! משום עיגונא אקילו בה רבנן.

מהי מסקנת הגמ'? מהו טעם הנאמנות? התבונן היטב בדברי הגמ' וחשוב: מהו מקור הנאמנות, תקנת חכמים או דין תורה?

חכמים סמכו על כך שהאישה לא תתחתן אם לא תבדוק היטב את העדות. זאת בשל הקנסות שיוטלו עליה אם העדות תתברר כשגויה והבעל ישוב וכפי שמפרטת המשנה. הגמ' אומרת ש'משום עיגונא אקילו בה רבנן', ומדברים אלו עולה שהנאמנות היא תקנה ולא דין תורה. אך יתכן שכוונת הגמ' רק לענות על השאלה, 'לא ליחמיר ולא ליקיל' - הנאמנות היא הרי תוצאה של הקנסות שהטילו עליה חכמים אם העדות תתברר כשגויה, קנסות הגורמים לה לבדוק היטב את העד ואת יושרו, אך מדוע חכמים קנסו? על כך עונה הגמ': 'משום עיגונא אקילו בה רבנן' - הטילו את הקנסות שיוצרים בסופו של דבר נאמנות מהתורה.

ב. רבי זירא מנמק את הנאמנות בכך ש'משום חומר שהחמרת עליה בסופה הקלת עליה בתחילתה'. קשה לדעת האם כוונתו לומר שסברה זו - הפחד של האישה מהקנס ובדיקתה את העדות - מובילה לנאמנות מהתורה. לכאורה קשה להבין זאת: מה בכך שהאישה בודקת היטב את עדות העד ואת

ישרו, הרי הוא עדיין ע"א ואין 'דבר שבערוה פחות משנים'! נמשיך למקומות נוספים בהם הגמ' דנה בטעם התקנה. היא מסתפקת במספר מקומות האם הטעם הוא ההנחה שעד לא ישקר בדבר העשוי להתגלות או אותה בדיקה של האשה. בדף צג, ב:

בעו מיניה מרב ששת: עד אחד ביבמה (במקרה בו הבעל מת ללא בנים ובעקבות העדות על מיתתו היא מתייבמת), מהו? טעמא דעד אחד - משום דמילתא דעבידא לאיגלווי לא משקר, והכא נמי לא משקר (שכן שקרו עשוי להתגלות אם הבעל יבוא), או דלמא טעמא דעד אחד - משום דאיהי דייקא ומינסבא (היא בודקת היטב לפני שנישאת בשל הפחד מהקנס), והכא כיון דזימנין דרחמא ליה (כאן יש לחשוש שאולי אינה בודקת היטב בשל אהבתה ליבם) - לא דייקא ומינסבא?

וכן בדף קטו, א:

איבעיא להו: עד אחד במלחמה (עד אחד המעיד שמת במלחמה), מהו? טעמא דעד אחד מהימן - משום דמילתא דעבידא לאיגלווי הוא לא משקר, ה"נ לא משקר (וכגון שמעיד שקבר אותו), או דלמא טעמא דעד אחד - משום דהיא גופא דייקא ומינסבא, והכא [כיון דזימנין דסניא ליה] - לא דייקא ומינסבא (חוששים שמא במקרה של מלחמה היא נוטה להניח שהעד צודק ולא בודקת היטב, שכן דרך למות במלחמה)?

הגמ' דנה האם טעם הנאמנות הוא 'משום דמילתא דעבידא לאיגלווי לא משקר' - הוא לא ישקר ויעיד שאדם מת שכן שקרו עשוי להתגלות אם אותו אדם ישוב למקום; או 'דאיהי דייקא ומינסבא' - היא מרבה לבדוק את העדות בשל הפחד מהקנס. התוספות מפרשים שודאי לגמ' ששני הטעמים נכונים והיא רק מבררת מהו הטעם המרכזי (יבמות צג):

וא"ת מאי קמיבעיא להו הא ודאי טעמא דעד אחד משום דדייקא ומינסבא הוא כדמוכח לעיל ואר"י דמיבעיא להו הא דסמכינן אדיוקא דידה משום דעבידא לאיגלווי הוא והאי דעבידא לאיגלווי הוא עיקר הטעם ולהכי יש לסמוך אדיוקא זוטא כי הכא דלא דייקא כולי האי משום דמרחמא ליה (ליבם) או דלמא עיקר טעמא דעד אחד משום דדייקא והואיל וכן בעינן דיוקא רבה והכא כיון דמרחמא ליה לא דייקא כולי האי.

מהו ספק הגמ' לפי התוספות?

הגמ' מסתפקת מהו הטעם המרכזי. אם הטעם המרכזי הוא שעד אינו משקר בדבר העשוי להתגלות, ובדיקת האישה היא רק סיוע נוסף, אז אפשר להתיר אפילו במצב בו יש לחשוש אם האישה אכן תבדוק היטב. אך אם בדיקת האישה היא הטעם המרכזי, אז אין להקל במצב בו יש לחשוש לבדיקת האישה, וכגון ביבמה או במלחמה - מצבים שבהם יש לחשוש שלא תבדוק היטב.

ג. האם סברות אלו מתירות את האישה מהתורה או שהן רק הסיבה שבגללה חכמים סמכו על העדות? רש"י כותב (שבת קמה):

לעדות אשה - לומר לאשה מת בעליך, דאקילו בה רבנן משום עיגונא, וכל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, ואפקועי רבנן לקדושין מיניה.

מה יענה רש"י לשאלתנו? כיצד הוא מסביר את יכולתם של חכמים להתיר את האישה, הרי הם אינם יכולים לעקור דבר מהתורה בקום ועשה!

עולה מדבריו שהנאמנות נובעת מתקנת חכמים, 'ואפקועי רבנן לקדושין מיניה'. רש"י לוקח אותנו לדין 'הפקעת

קידושיין: חכמים אינם יכולים אמנם להתיר לאדם לעבור על איסור תורה, אך הם יכולים להפקיע קידושיין. להבנתו, יכולת זאת עומדת בבסיס נאמנות העד: כאשר עד אחד מעיד על מיתת הבעל, חכמים מתירים לאישה להינשא על ידי הפקעת קידושיין.

רבותינו הראשונים הקשו על דברי רש"י. נלמד למשל את דברי הריטב"א (יבמות פח.):
ועוד כיון דרבנן אפקעינהו לקדושי ראשון היכי אמרינן לקמן (במקרה בו התגלה שהעד שיקר והבעל עדיין חי) אחיו של ראשון חולץ מן התורה (משום שהיא עדין אשתו של הראשון ואם הוא מת לאחר מכן בלא בנים אחיו של הראשון צריך לחלוץ מהתורה) ואחיו של שני (שנישאת לו לפני חזרת הבעל) חולץ מדרבנן (חכמים קנסו אותה שתיחשב כנשואה לשני מדרבנן ותצטרך לקבל חליצה גם ממנו), איפכא הוה לן למימר.

מהי קושיית הריטב"א?

מדברי המשנה שלמדנו לעיל עולה שבמקרה בו נישאת לאחר והתברר שהעד שיקר והבעל עדיין חי – מהתורה היא נשואה לראשון ולא לשני. לכן הבנים שלה מהשני ממזרים מדין תורה, לכן נישואיה לשני אינם מחייבים אותה מהתורה במצוות יבום, ואם הוא מת בלא בנים אחיו צריך לחלוץ לה רק מדרבנן. והנה, לפי רש"י חכמים הפקיעו את קידושי הראשון בעקבות העדות, הפקעה המבטלת את הקידושי לגמרי, ולכן היה מותר לה להתחתן. מדוע אפוא היא נחשבת עדיין כנשואה לראשון מדאורייתא לאחר חזרת הבעל? דינים אלו מוכיחים שהיתר לא הפקיע את קידושיין!

נסה להתמודד עם השאלה.

הרשב"א בכתובות צועד בדרכו של רש"י ומתמודד עם השאלה (רשב"א כתובות ג.):
א"נ בעד אחד מעיד שמת בעלה דההיא נמי משום תקנת עגונות היא כדאיתא בריש פרק האשה רבה (פ"ח א') דסמכה אהימנותיה דעד ואפילו בגוי מסיח לפי תומו, ועיקר טעמא דכל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש ואפקעינהו רבנן לקידושיה מיניה, וכן פירש"י ז"ל בשבת פרק חבית (קמ"ה ב') גבי אין עד מפי עד כשר אלא בעדות אשה בלבד, ואף על גב דכי אתי בעל תצא מזה ומזה והולד מן האחרון ממזר גמור כדאיתא התם בפרק האשה רבה (ומכאן שהיא עדיין נשואה לראשון מהתורה וקידושיה לא פקעו) היינו טעמא משום דלא אפקעינהו רבנן לקידושיה לגמרי אלא משום דסמכין אדיוקא דאיתתא ומימר אמרי איתתא דיקא ומינסבא וכיון שבא הבעל איגלי מילתא דלא דיקא שפיר.
המאירי כותב דברים דומים (יבמות פז):

ואם תאמר היאך חכמים מתירין איסור ערוה משום עיגונא כל דמקדש כו' והוה ליה כמקדש על תנאי שיהא עד אחד נאמן להשיאה ובלבד כשלא ימצא שקרן.

הסבר את תשובתם של הרשב"א והמאירי.

חכמים אמנם הפקיעו את קידושי הראשון בעקבות העדות, הפקעה המתירה לאישה להינשא, אך הם עשו זאת בתנאי שלא יתגלה שהעד משקר. ההפקעה מותנת אפוא בכך שלא יתברר שהעד שיקר, ולאחר שהתגלה שהעד שיקר היא בטלה. ולכן היא מקודשת עדיין לראשון מהתורה במקרה זה.

1. לא נעסוק כאן בהסבר יכולתם להפקיע קידושיין. באופן כללי נאמר שהם יכולים לעשות זאת רק על ידי הפקעת הקידושיין משעה ראשונה, מעיקרם. וכן שיכולת זו בנויה באופן פשוט על דעתו של המקדש שמקדש על דעתם.

ד. רש"י הבין א"כ שהנאמנות מבוססת על תקנת חכמים. על השאלה כיצד חכמים יכולים לתקן זאת, הרי הם אינם יכולים לעקור דין תורה, הוא ענה: הם יכולים להפקיע את הקידושין מעיקרם והם עושים זאת בעקבות העדות כדי להתיר לה להינשא. **התוספות** כותבים (יבמות פח:):
מתוך חומר שהחמרת עליה בסופה כו' - נראה לר"י דלית לן למימר אנן סהדי דדייקא ומינסבא ונאמן עד אחד בכך מן התורה אלא מתקנת חכמים הוא דנאמן ואין זה עקירת דבר מן התורה כיון שדומה הדבר הגון להאמין כמו שאפרש לקמן בפרקין (דף פט:): שבדבר שיש קצת טעם וסמך לא חשיב עוקר דבר מן התורה.

הסבר את דברי התוספות. מדוע חכמים יכולים לתקן זאת, הרי הם עוקרים בכך דבר מהתורה!

התוספות מחדשים שחכמים יכולים לעקור דבר מהתורה 'בדבר שיש קצת טעם וסמך', ואין זה עקירת דבר מן התורה כיון שדומה הדבר הגון להאמין. דבריהם אינם מובנים לכאורה: וכי באיזה מקרה עוסקת הסוגיה המגבילה את יכולת חכמים לעקור, בחכמים שמבקשים לעקור דבר מהתורה ללא טעם וסיבה? ודאי שלא. ודאי שתמיד יש סיבה טובה שבגללה חכמים מבקשים לעקור דבר מהתורה, ובכל זאת קובעת הגמ' שחכמים אינם עוקרים דבר מהתורה בקום ועשה. מהי אפוא כוונת התוספות? אולי כך: כאשר חכמים קובעים שיש להאמין לעד אחד, הם מרחיבים גרדי דין קיים, הרחבה שיש בה טעם והגיון, ולא סתם מתירים לעבור על איסור. התורה הרי מתירה לאישה להתחתן לאחר קבלת עדות. חכמים הרחיבו את גרדי העדות הקבילה, ולא אמרו - מותר לעבור על איסור אשת איש. הרחבה שכזו אינה נחשבת כעקירת דבר מהתורה והיא מותרת כאשר יש בדבר טעם.

ה. גם אם מעט קשה להבין כיצד חכמים יכולים לעשות זאת לפי התוספות, הם שותפים לדרכו של רש"י לפיה הנאמנות היא תקנת חכמים ולא דין תורה. נפנה לשיטת הראשונים הספרדים החולקים (ריטב"א יבמות פח:):

וי"ל דקים להו לרבנן דבמילתא דעבידא לאגלויי שהחמרת עליה בסופה כ"כ, ודאי קושטא קא מסהיד וכי דייקא ומנסבא בדין מנסבא, ואנן סהדי במילתא, ופרסום כזה נחשב בכל מקום כעדות גמורה ואפילו מדאורייתא, והכתוב מסרו לחכמים לדעת איזהו דבר מפורסם וניכר דברי אמת שיהא חשוב כעדות, וזה כפתור ופרח ממ"ה הר"ם ז"ל, והא דאמרינן משום עגונא אקילו בה רבנן, כלומר חכמים שהם מחמירין בכל מקום הקילו בזה לחשבו פרסום ולדונו כעדות ברור כל זמן שלא באו עליו עדי הכחשה כראוי, והיינו דאמר עולא כל מקום שהאמינה תורה עד אחד הרי כאן שנים, אלמא עדות עד אחד שנאמן כשנים בעדות אשה דאורייתא הוא.

הסבר את דברי הריטב"א. כיצד העד נאמן מהתורה?

צירוף הסברות השונות - עד אינו משקר בדבר העשוי להתגלות לאחר שיבוא 'המת', והאישה מפחדת מהקנס ובדוקת היטב את נאמנות העד - צירוף כל זה יוצר רמת וודאות המקבילה לוודאות הנוצרת מכוח שני עדים. כאשר התורה דרשה שני עדים היא דרשה רמת וודאות מסוימת. חכמים התבוננו על המציאות הייחודית של עד אחד בעדות אשה וקבעו שבמקרה זה נוצרת רמת וודאות דומה, ולכן האישה מותרת מהתורה!

1. הראשונים הספרדים הבינו אפוא שבמקרה ייחודי זה העד נאמן מהתורה. רבותינו שבכל הדורות שאלו על כך מספר שאלות: ראשית, המשנה כזכור מחלקת בין מקרה בו נישאת על פי שני עדים והתברר ששיקרו ובין מקרה בו נישאת על פי עד אחד והתברר ששיקר – במקרה הראשון חייבת בקרבן חטאת ובמקרה השני פטורה, וכדין יחיד שעשה על פי הוראת בית דין שטעה. נשוב על המשנה עם רש"י (יבמות פז):

ניסת על פי ב"ד (על פי ע"א) – תצא ופטורה מן הקרבן (רש"י: דיחיד שעשה בהוראת ב"ד פטור), לא ניסת על פי ב"ד (רש"י: אלא בעדים חייבת קרבן דשווגת היא) – תצא וחייבת בקרבן, יפה כח ב"ד שפוטרה מן הקרבן. והנה, לפי הבנת הריטב"א אין הבדל מהותי בין עד אחד לשני עדים במקרה שלנו: בשני המצבים העדות מועילה מהתורה! מדוע אפוא מוגדרת האישה הנישאת על פי עד יחיד שעשה על פי הוראת ב"ד הפטור מקרבן בעוד האישה הנישאת על פי שני עדים אינה נחשבת כך?

נסה להסביר את ההבדל.

ננסה: גם לפי הבנת הריטב"א עדיין יש לבית הדין המקבל בפועל את עדות העד תפקיד חשוב: הוא צריך לבדוק שגם במקרה הזה מתקיים אותו מצב ייחודי שמחמתו חכמים קבעו שהעד נאמן מהתורה. הוא צריך לבדוק שהעד הוא אדם רגיל שמפחד לשקר במקרה בו עלול להתגלות שקרו; לבדוק שהאישה היא אישה רגילה שתבדוק היטב את נכונות העדות מתוך הפחד מהקנס. חכמים לא קבעו שעדות של ע"א מתקבלת תמיד כעדות שני עדים. הם הנחו באופן כללי את בתי הדין לקבל עדות של ע"א, אך התנו זאת בכך שישקלו בדעתם את התאמת המקרה הבא לפנייהם לשיקולי התקנה. ולכן ההיתר מוגדר כהוראת ב"ד, בית הדין המקומי שקיבל את העדות, והאישה מוגדרת כיחיד שעשה על פי הוראת ב"ד.

2. נתבונן בשאלה נוספת על הבנה זו. כהקדמה נלמד משנה (יבמות קטז):

מתני'. בית שמאי אומרים: תנשא (אשה שעד אחד העיד שמת בעלה) ותטול כתובתה, בית הלל אומרים: תנשא ולא תטול כתובתה (אולי הבעל עדיין חי). אמרו להם בית שמאי: התרתם ערוה חמורה, ולא נתיר ממון הקל? אמרו להם בית הלל: מצינו שאין האחין נכנסין לנחלה על פיה (שהם אינם יורשים את נכסי הבעל לאחר שהאישה מעידה שמת בעלה, למרות שמותר לה להינשא, ומכאן שיש הבדל בין היתר הנישואין לממון); אמרו להם בית שמאי: והלא מספר כתובה נלמוד, שהוא כותב לה שאם תנשאי לאחר תטלי מה שכתוב ליכי! וחזרו בית הלל להורות כדברי ב"ש (שנוטלת כתובה למרות שהאחים אינם יורשים בעקבות העדות).

והנה, האישה אמנם נוטלת כתובתה למסקנה, משום שחייב הכתובה הוא תוצאה של היתר הנישואין, אך העדות אינה מועילה לירושה: חוששים שהוא עדיין חי וקרוביו אינם יורשים אותו. והנה, חילוק זה בין היתר הנישואין לירושה מובן לשיטות לפיהן היתר הנישואין הוא תקנה: חכמים אמנם חששו לעיגון האישה והקלו אך עדיין אין כאן עדות מלאה המועילה לממון. אך כיצד נסביר את ההבדל לפי שיטת הריטב"א? הרי עדות זו מועילה מהתורה לשיטתו, ואם כך מדוע היא אינה מועילה גם לממון! בדף הבא נמשיך בע"ה להתבונן בסוגיה עמוקה זו ונעסוק בשיטת הרמב"ם.

עד אחד בעדות אשה ב

א. בדף הקודם התחלנו לעסוק בשאלת מקור הנאמנות – תקנה או דין תורה, ונגענו בשיטות הראשונים השונות. נתבונן בע"ה בדף זה בדברי הרמב"ם ובפרשנויות השונות שניתנו לדבריו. בפרק יב מהלכות גירושין כותב הרמב"ם (יב, טו):

מי שהחזקה אשת איש והלכה היא ובעלה למדינת הים ושלוש בינו לבינה ושלוש בעולם ובאה ואמרה מת בעלי נאמנת ותנשא או תתיבם, חזקה שאינה מקלקלת עצמה ותאסור עצמה על זה ועל זה ותפסיד כתובתה מזה ומזה ותוציא בניה ממזרים בדבר העשוי להגלות לכל ואי אפשר להכחיש ולא לטעון טענה שאם הוא חי סופו לבא או יודע שהוא חי. וכן אם בא עד אחד והעיד לה שמת בעלה תנשא על פיו שהדבר עשוי להגלות, אפילו עבד או אשה או שפחה ועד מפי עד מפי עבד מפי שפחה מפי קרובין נאמנין לומר מת פלוני ותנשא אשתו או תתיבם על פיהם. ובפרק יג (יג, כט):

אל יקשה בעיניך שהתירו חכמים הערוה החמורה בעדות אשה או עבד או שפחה או גוי המשיח לפי תומו ועד מפי עד ומפי הכתב ובלא דרישה וחקירה כמו שבארנו, שלא הקפידה תורה על העדת שני עדים ושאר משפטי העדות אלא בדבר שאין אתה יכול לעמוד על בריו אלא מפי העדים ובעדותן כגון שהעידו שזה הרג את זה או הלוח את זה. אבל דבר שאפשר לעמוד על בריו שלא מפי העד הזה ואין העד יכול להשמט אם אין הדבר אמת כגון זה שהעיד שמת פלוני, לא הקפידה תורה עליו, שדבר רחוק הוא שיעיד בו העד בשקר, לפיכך הקלו חכמים בדבר זה והאמינו בו עד אחד מפי שפחה ומן הכתב ובלא דרישה וחקירה כדי שלא ישארו בנות ישראל עגונות.

התבונן היטב בדברי הרמב"ם. כיצד הוא מסביר את הנאמנות? ממה היא נובעת? האזן בעיקר למילים, 'אל יקשה בעיניך שהתירו חכמים', 'לפיכך הקלו חכמים בדבר זה', מה היחס בניהן ובין המילים, 'שלא הקפידה תורה?' האם התורה עצמה מתירה או חכמים? דברי הרמב"ם קשים בעיניך?

בהלכות יבום וחליצה הרמב"ם עוסק בנאמנות עד להעיד לפני החליצה שהחולץ הוא אחיו של המת. אין צורך בשני עדים בעדות זו ודי בעד אחד שיעיד – אני מכיר אותו, הוא אח של המת. הרמב"ם קושר בין הנאמנויות (יבום ד, לא):

ואפילו אשה או עבד או קטן שהוא מכיר ונבון נאמנין לומר זה הוא פלוני אחי פלוני וזו היא יבמתו וחולצין על פיהן מה שאין כן בשאר עדיות של תורה בין לעדות ממון בין לעדות איסור, שזה דבר העשוי להגלות הוא ואפשר לידע אמתת הדבר שלא מפיהן כענין שבארנו בסוף הלכות גירושין.

מדוע עד אחד נאמן לומר 'זה הוא פלוני אחי פלוני'? מה הקשר בין נאמנות זו ובין נאמנות עד אחד להעיד על מיתת הבעל?

והנה, בחליצה פשוט שהעדו מועילה מהתורה. זאת לא תקנה מיוחדת שתקנו משום עגונות אלא דין פשוט וברור, ובכל זאת הרמב"ם משווה בין הנאמנויות. האם ניתן ללמוד מכך שלהבנתו גם עדות על מיתת הבעל מועילה מהתורה? בהלכות עדות כותב הרמב"ם (ה, ב):

בשני מקומות האמינה תורה עד אחד, בסוטה (עד אחד נאמן להעיד שזנתה ואז אינה שותה) שלא תשתה מי מרים ובעגלה ערופה (אם עד אחד מעיד מי הרוצח אין עורפים את העגלה) שלא תערף כמו שביארנו, וכן מדבריהן בעדות אשה שיעיד לה שמת בעלה.

כאן אומר הרמב"ם לכאורה דברים ברורים: עדות עד אחד בעדות אשה מועילה רק מדבריהן, מדרבנן ולא מדאורייתא! ואכן, הוא פוסק שהעדויות מועילה רק להתיר את האישה ולא לירושה, דבר המעיד לכאורה שהעד נאמן מדרבנן בלבד ולא מן התורה (נחלות ז, א - ב):

אין היורשין נוחלין עד שיביאו ראיה ברורה שמת מורישן, אבל אם שמעו בו שמת או שבאו עכו"ם משיחין לפי תומן, אף על פי שמישיאין את אשתו על פיהם ונוטל כתובתה (ממדרש כתובה) אין היורשין נוחלין על פיהם. האשה שבאת ואמרה מת בעלי אף על פי שהיא נאמנת ותנשא ותטול כתובתה אין היורשין נכנסין לנחלה על פיה.

נסה להתבונן בדברי הרמב"ם כמכלול ולגבש עמדה: האם לדעת הרמב"ם העד נאמן מהתורה או מדרבנן? אילו מקומות בדבריו מביאים אותך לומר שלדעתו העד נאמן מהתורה? אילו מקומות גורמים לך לחשוב שלדעתו העד נאמן מדרבנן?

ב. נלמד תחילה את דרכם של התשב"ץ, רבי שמעון בן צמח דוראן והנודע ביהודה המחלקים בין מצבים שונים. נלמד את דברי הנודע ביהודה (אבה"ע לג):

וכבר מבואר מזה אצלנו שדעת הרמב"ם כן אלא שמצאתי אח"כ סתירה לזה בדברי הרמב"ם בפ"ה מהלכות עדות ה"ב כתב הרמב"ם בשני מקומות האמינה תורה ע"א בסוטה שלא תשתה מי המרים ובעגלה ערופה שלא תערף וכן מדבריהם בעדות אשה שמעיד לה שמת בעלה ע"כ דבריו. הרי מבואר להדיא שהוא רק מדבריהם. אמנם לפי מה שמבואר אצלנו דהרמב"ם לא פסק שע"א נאמן מן התורה כי אם בעד שהעיד שהוא עצמו ראה המיתה אבל עד מפי עד ומפי שפחה היא מדרבנן. וטעם הדבר שכשמעיד שבעצמו ראה מתירא לשקר משום דעביד לגלויי אבל אם מעיד מפי אחרים לא עביד לגלויי שאף שלא שמע לא יתברר שקרו שיוכל להכחישו ולומר ששמע מפיו... והעולה שע"א הוא כשר מן התורה ועד מפי עד הוא רק מד"ס לפי שזה לא יתברר שקרו וא"כ מה שע"א מעיד מן התורה להשיא אשה אין הדבר תלוי בנאמנותו רק שמתירא לשקר.

מדוע עד המעיד שראה בעצמו שפלוגי מת נאמן מהתורה ואילו עד המעיד ששמע מישהו אחר אומר שפלוגי מת, 'עד מפי עד', נאמן רק מדרבנן?

עד המעיד שראה בעצמו את המיתה מפחד לשקר: אם הבעל 'המת' ישוב שקרו יתגלה. עד אחד נאמן מהתורה להבנת הנודע ביהודה ברמב"ם במצב מעין זה - 'מילתא דעבידא לאגלויי', מצב בו שקרו עומד להתגלות. עד המעיד ששמע מפי אחר, לעומת זאת, אינו מפחד כ"כ - גם אם הבעל ישוב הוא תמיד יוכל לומר שמעתי מפי אחר ואותו אחר הטעני, ואפילו אם אותו אחר יכחיש לא יתגלה שקרו בוודאות. במצב זה וכן בפסולי עדות העד נאמן רק מדרבנן.

ראינו לעיל את דברי המשנה לפיהם העדות מועילה אמנם לכתובה, שכן הכתובה תלויה בהיתר נישואין 'שהוא כותב לה שאם תנשאי לאחר תטלי מה שכתוב ליכי', אך אינה מועילה לירושה, 'אמרו להם בית הלל: מצינו שאין האחין נכנסין לנחלה על פיה'. הנודע ביהודה מצמצם את היקף הדין לאור חילוקו העקרוני (שם):

ובזה ניחא לי מה שאמרו פלוגתא דב"ש וב"ה אם נוטלת כתובתה בנשאת על פי עצמה ולא נקטו בנשאת על פי עד אחד. ולמסקנא שחזרו בית הלל מכל מקום אין היורשין נכנסין לנחלה על פי עצמה, ולא מצינו שאין היורשין נכנסין לנחלה ע"פ ע"א... מדברי רבינו הגדול בפ"ז מהלכות נחלות הדבר מוכח דשם פסק בריש הפרק אין היורשין נוהלין עד שיביאו ראיה ברורה שמת מורישן אבל אם שמעו בו שמת או שבאו נכרים מסיחין לפי תומם אף על פי שמישין את אשתו ונוטלת כתובתה אין היורשים נוטלין על פיהם. והדבר תמוה למה נקט נכרים ולא נקט עד כשר ישראל... אלא הוא הדבר שדברתי שעד כשר מועיל דבר תורה דעבידא לגלויי ולא משקר וא"כ גם לענין הורדת הנחלה מהני.

מה המסקנה שמטיק הנודע ביהודה מעמדתו העקרונית? נסה להתבונן בסברת הדבר: מדוע שדווקא עד אחד כשר יהיה נאמן מהתורה בדבר שעשוי להתגלות ולא עד אחד פסול או אישה? מה החידוש בדברים?

ג. הנודע ביהודה טוען אפוא שישנו מצב בו עד אחד כשר נאמן מהתורה – 'מילתא דעבידא לאגלווי', דבר שעשוי להתגלות. ולכן עד אחד כשר המעיד שראה בעצמו שפלוני מת נאמן מהתורה. רבים מיאנו בדרך זו. בעיקר בשל דברי הרמב"ם בהלכות עדות שמפשוטתם עולה אחרת, 'בשני מקומות האמינה תורה עד אחד, בסוטה... ובעגלה ערופה... וכן מדבריהן בעדות אשה שיעיד לה שמת בעלה'. קשה לומר לאור דברים אלו שהעד נאמן מהתורה לדעתו. אולם, הבנה זו של דברי הרמב"ם שהעדות מועילה מדרבנן צריכה כזכור להתמודד עם מספר שאלות: ראשית, להסביר כיצד חכמים יכולים לתקן זאת ומדוע תקנה זו אינה נחשבת כעקירת דבר מהתורה בקום ועשה. שנית, להתמודד עם דברי הרמב"ם הכותב בהלכות גירושין, 'שלא הקפידה תורה על העדת שני עדים ושאר משפטי העדות אלא בדבר שאין אתה יכול לעמוד על בריו אלא מפי העדים ובעדותן כגון שהעידו שזה הרג את זה או הלוח את זה. אבל דבר שאפשר לעמוד על בריו אלא מפי העד הזה ואין העד יכול להשמט אם אין הדבר אמת כגון זה שהעיד שמת פלוני, לא הקפידה תורה עליו, שדבר רחוק הוא שיעיד בו העד בשקר' – הנה, הרמב"ם כותב מפורשות שעד אחד נאמן מהתורה במצב זה, 'לא הקפידה תורה עליו'!

נפגש עם שתי דרכים עקרוניות. הראשונה, של הרב סיני לוי במאמר בחמדת הארץ, כתב העת של ארץ חמדה (חמדת הארץ ג, גדרי עד אחד להתיר עגונה):

הרמב"ם אינו מסביר בתחילת דבריו מדוע עד אחד נאמן, אלא מדוע אין צורך בעדות הקלאסית – שני עדים. לצורך כך הוא מבדיל בין מקרים שונים שבחלקם דרשה התורה גדרי עדות, ומקרים אחרים שבהם אין דין של גדרי עדות על פי התורה. ונחזור ונצטט את תחילת דבריו: שלא הקפידה תורה על העדת שני עדים ושאר משפטי העדות אלא בדבר שאין אתה יכול לעמוד על בריו אלא מפי העדים ובעדותן, כגון שהעידו שזה הרג את זה או הלוח את זה.

הרמב"ם מגדיר באלו מקרים ולא באלו עדויות התורה החילה את גדרי עדות, ולכן הוא נוקט בדוגמאות מפורשות, עדות רציחה או הלוואה. מקרים אלו מתאפיינים בכך שהעדות היא על אירוע שקרה בעבר ואיננו לפנינו עוד, ועל כן אין שום אפשרות לבחון אותה בהווה, אלא על פי העדים, "שאינן אתה יכול לעמוד על בריו אלא מפי עדים ובעדותן". לדעת הרמב"ם, אם כן, התורה חידשה ששני עדים יכולים להוות תיעוד ראוי לאירוע קונקרטי, אולי משום האילוץ שבדבר, שאם לא כן

1. וראה שם בדברי הנודע ביהודה את התמודדותו עם הדברים.

כיצד נוכל לקבוע את קיומה של מציאות מסוימת שכבר חלפה מן העולם? לעומת זאת מקרים שהם "דבר העשוי להגלות" לא נכללו בפרשת עדות, והתורה לא קבעה לגביהם דרישות מוגדרות מה יקבל בית הדין ומה לא. במקרים אלו כלולה השאלה אם אדם מסוים חי או מת, וכמו כן אם ראובן ושמעון אחים הם, או אם יש לראובן בנים במדינת הים. מקרים אלו באופן טבעי אינם צריכים עדים על מנת לברר את אמיתתם, שכן הם ידועים לכולי עלמא, או לפחות ניתן להניח שיהיו ידועים. וכך הם המשך דבריו: 'אבל דבר שאפשר לעמוד על בריו שלא מפי העד הזה ואין העד יכול להשמט אם אין הדבר אמת, כגון זה שהעיד שמת פלוני לא הקפידה תורה עליו שדבר רחוק הוא שיעיד בו העד בשקר'. הרמב"ם מסביר שבדבר העשוי להתגלות יש דרכים אחרות להשיג את המידע באופן משכנע ובו לא הקפידה עליו תורה להסתמך דווקא על שני עדים, ולכן לא חלים שאר משפטי העדות. לפי הסבר זה הסיפא "שדבר רחוק הוא שיעיד בו העד בשקר" אינה אלא טעמא דקרא, מדוע התורה אינה מדברת כלל על סוג זה של עדויות בפרשת עדות. וכמו שהראנו לעיל הרמב"ם פוסק שיש לסמוך על עדות עד אחד ש"ניתן לבעלה בן", אף שעדות זו לא יתגלה שקרה לעולם, שהרי גם אם לא יבוא הבן לפנינו, אין בכך סתירה לעדותו שניתן לבעלה בן. מבואר אם כן, שהמציאות ש"אין העד יכול להשמט אם אין הדבר אמת" אינה דרישה מחייבת. הלכה זו מוכיחה שחששו של העד שיתגלה שקרו אינו היסוד להסתמכות על דבריו. אלא כפי שהסברנו, סוג העדות הוא הקובע אם ניתן להסתמך על עדות שאינה של שני עדים. עדות על אירוע קונקרטי שחלף נידון בגדרי עדות, ולעומתו מידע על מציאות אינו כפוף לפרשת עדות ודיניה. בכלל זה כלולה גם המציאות ש"ניתן לבעלה בן".

כעת ניתן לבאר את הסתירות לכאורה בלשונו של הרמב"ם האם לדעת הרמב"ם הסתמכות על עד אחד היא 'דבר תורה' כמשתמע מהלכות גירושין, או 'מדבריהם', כפי שעולה לכאורה מהלכות עדות? על עדות במקום שהוא "דבר העשוי להגלות", אומר הרמב"ם "שלא הקפידה תורה על העדת שני עדים ושאר משפטי העדות" כלומר על מקרים אלו התורה כלל לא דברה בפרשת עדות, מפני שיש דרכים אחרות להשיג האמת. הסברנו שבמקום שהתורה לא קבעה את דיני עדות, חכמים הם שהגדירו אלו עדויות יש לקבל בהקשר זה ואלו עדויות אין לקבל. אמנם, מקורה של הקביעה הוא מדברי חכמים, אך אין היא עומדת בסתירה לדין תורה. על פי הסבר זה לשון 'הקלו חכמים' שבסוף דברי הרמב"ם עניינה שחכמים הגדירו סף דרישות נמוך כשלעצמו, אך אין הכוונה שקבעו רף שהוא מתחת לדרישה המפורשת בתורה. לפיכך יש לפרש בדבריו, שמה שכתב בהלכות עדות שעדות עד אחד באשה לומר לה שמת בעלה הוא 'מדבריהם', אין כוונתו שזו תקנת חכמים הנוגדת או עוקרת דין תורה אלא שאין התייחסות בתורה לדין זה וחכמים הם שקבעו שניתן להסתמך על עד אחד. 'מדבריהם' אינה מתארת את התוקף והמעמד של קבלת עד אחד, אלא את מקור הדין, וכאמור, קביעה זו שניתן להסתמך על עד אחד חכמים קבעה. דין זה עומד בניגוד לעגלה ערופה וסוטה, שאצלם באופן בסיסי יש צורך בעדות, שכן מדובר על תיעוד אירוע שחלף. על כן נדרש גם לימוד מפורש מן הכתובים.

הסבר את דברי הרב סיני לוי. כיצד הוא מיישב את המתח בין 'לא הקפידה תורה עליו', ובין 'הקלו חכמים'? מדוע התקנה להאמין לעד אחד אינה נחשבת כעקירת דבר מהתורה?

להבנתו, פרשת עדות בה דרשה התורה שני עדים עסקה רק בעדויות על אירוע בעבר, 'שזה הלווה לזה', ולא בעדויות על מציאות בהווה, כעדות האם אדם מסוים חי או מת, או האם יש לו ילדים וכדומה. הטעם לכך הוא שעל פי רוב אנשים נמנעים מלשקר בעדויות מסוג זה, שכן בהם שקרם עשוי להתגלות. אין כוונת הרמב"ם לומר 'שלא

הקפידה תורה עליו ולכן העד נאמן מהתורה, הרי הוא כותב במקום אחר שנאמן מדבריהם. כוונתו להסביר מדוע פרשת עדות אינה עוסקת בעדויות מסוג זה, עדות על מצב בהווה ולא על אירוע בעבר. חכמים הם שמעצבים את המרחב של עדויות אלו, לא כתקנה הסותרת דין תורה אלא כתקנה הפועלת בשטח שבו התורה לא עסקה. הם החליטו להקל ולהאמין לעד אחד בעדות אישה, למנוע עגינות, ולא בממון. לכן העדות מועילה רק להיתר נישואין ולא לירושה – ואפילו עדות רגילה של ע"א.

ד. הרב שך בחיבורו אבי עזרי צעד בדרך אחרת בהסבר דברי הרמב"ם. כהקדמה לדבריו נלך לדברי **הרמב"ם** בהלכות סנהדרין (כד, א):

יש לדיין לדון בדיני ממונות על פי הדברים שדעתו נוטה להן שהן אמת והדבר חזק בלבו שהוא כן אף על פי שאין שם ראיה ברורה ואין צריך לומר אם היה יודע בודאי שהדבר כן הוא שהוא דן כפי מה שיודע... וכן כל כיוצא בזה שאין הדבר מסור אלא ללבו של דיין לפי מה שיראה לו שהוא דין האמת, אם כן למה הצריכה תורה שני עדים שבזמן שיבואו לפני הדיין שני עדים ידון על פי עדותן אף על פי שאינו יודע אם באמת העידו או בשקר.

הציווי לדון על פי שני עדים אינו שולל להבנת הרמב"ם את יכולת הדיין לדון על פי 'הדברים שדעתו נוטה להן שהן אמת'. הרב שך ביקש להסביר לאור יסוד זה את יכולת חכמים לתקן את נאמנות עד אחד בעדות אישה (אבי עזרי גירושין יג, כט):

ונראה בביאור הדבר על פי מה שכתב הרמב"ם ברפכ"ד מהלכות סנהדרין וז"ל... הנה מדכתב הרמב"ם א"כ למה הצריכה תורה שני עדים משמע שבאומד הדעת של הדיין יכול אפילו להוציא ממון... והנה זה ודאי שאף שכתב הרמב"ם יש לדיין לדון בדיני ממונות על פי הדברים שדעתו נוטה להן שהוא אמת וכו', שהוא לאו דווקא בדיני ממונות אלא אף באיסורין וערוה יש לדיין לדון על פי אומד הדעת, שלענין הראיה והבירור אין חילוק ביניהם וילפינן דבר דבר מממון, אלא שבאיסורין וערוה החמירו שלא לסמוך על פי האומד, ולכן כתב הרמב"ם בדיני ממונות, אבל במקום שאמרו במפורש שאומד הוא ודנין על פיו, דנין על פיו ודין תורה הוא, שלא הצריכה תורה שני עדים אלא במקום שאין אומד ואינו יודע אם באמת העידו או בשקר, וזהו ביאור דברי הרמב"ם כאן, וכן הוא כוונתו, שבאמת נאמן מדין תורה בעדות אישה אף ע"א וקרוב ושפחה ושפחה ועכו"ם המסיה לפי תומו אבל לא משום שיש איזה לימוד מקרא וכמו בסוטה ועגלה ערופה, שבשני אלו נאמנים הם מדין עדות שהכשירה תורה ע"א, וכל מקום שע"א כשר אף קרוב וכל הפסולים כשר, אבל בעדות אישה אינו כן, שמעיקר הדין דבר שבערוה הוא וצריך שנים, אלא כיון שכללא הוא דיש לדיין לדון על פי אומד הדעת ודאורייתא הוא, אלא שבאיסורים וערוה החמירו חכמים שלא לדון על פי אומד הדעת אבל כאן בעדות אישה שלא תשארנה בנות ישראל עגונות הקילו, ועמדו על אומד הדעת שלא יעיד בשקר, וזהו שכתב הרמב"ם כאן שלא הקפידה תורה להצריך שני עדים אלא בדבר שאין אתה יכול לעמוד על בוריו אלא מפי העדים, והיינו שאין לנו שום אומד הדעת בדבר שהעידו, אבל בדבר שאפשר לעמוד על בוריו שלא מפי העד ואין העד יכול להשמט אם אין הדבר אמת, לא הקפידה תורה שהדבר רחוק שיעיד שקר, ויש אומד גלוי, בזה סמכו חכמים להקל בעגונות, ומאחר שאין מפורש בתורה שיהא נאמן ע"א בעדות אישה כמו שמפורש בקרא גבי סוטה ועגלה ערופה ע"כ שפיר כתב הרמב"ם בפ"ה מהלכות עדות ומדבריהם שיהיה נאמן בעדות אישה, היינו שחכמים תקנו לדון על פי אומד דעת כזה, ומהטעם שלא תשארנה עגונות, אבל הוא דין תורה ממש.

נלמד גם את דברי ר' איסר זלמן מלצר בספרו **אבן האזל** הצועד בדרך דומה (שם):

אך יש לבאר עוד, דבאמת חזינן דיש נפקא מינה, דבנאמנות ע"א נקרא נשאת עפ"י ב"ד (ולכן פטורה מקרבן אם שיקר העד כדין יחיד שעושה על פי הוראת ב"ד) ובשני עדים נקרא נשאת עפ"י עדים, אלמא דבע"א הב"ד הם שמתירים... ובטעמא אפשר לומר כמו שכתב הרמב"ם בפכ"ד מסנהדרין דיש רשות לדיין לדון בדיני ממונות כפי אומד דעתו... ונמצא לפי זה דאם באו שני עדים והעידו בב"ד על מיתת הבעל, אפילו אם לב הדיין נוקפו על כל פנים אינו יכול לעכב את האשה ולהנשא כיון שאינו יודע ברור ששקר העידו... ורק אם בא עד א', ולב הדיין נוקפו לא יתיר את האשה, דכל זמן שאינו מתירה אסורה מלהנשא, וטעמא משום דסברא דמילתא דעבידא לאיגלויי הוא רק אומד הדעת, ואם יש כאן לבו נוקפו כבר בטל האומד, ולכן באמת דין היתר של ע"א הוא חלוק מדין היתר של ב' עדים, ולא נמסר היתר של ע"א אלא לב"ד, וחכמים אמרו שב"ד שבכל מקום יתירו עפ"י האומדנא דמילתא דעבידא לאיגלויי, ומדויקים דברי הרמב"ם שכתב דכיון שלא הקפידה תורה ולא נימא דנכלל בקרא דעפ"י שנים עדים שלא להאמין עד אחד יש רשות לחכמים לדון כפי אומד דעתם, ואומד דעת דחז"ל דע"א אינו משקר במילתא דעבידא לאיגלויי, ומסרו לבית דין כה להתיר אשת איש עפ"י אומדנא זו, אבל בלא ב"ד אי אפשר להתירה, דאומד הדעת הוא דוקא של ב"ד ולא של עדים, ולכן אנשים דעלמא שאינם בגדר ב"ד אין רשאים להתיר עפ"י עד אחד, או אשה בעצמה נמי אינה רשאה להנשא עפ"י ע"א, וכיון שהוא רק בגדר אומדנא, ואומד הוא דוקא אומד של הדיין ולא אומד של העדים, ואפשר אם היה בא הדבר לפני ב"ד, היה לב הדיין נוקפו בעדות זו ולא היה מתירה, ולכן מסרו חכמים היתר דמיתת הבעל עפ"י ע"א דוקא לב"ד, ומדוקדקים דברי הרמב"ם שסיים לפיכך האמינוהו חכמים.

כיצד מסבירים האבי עזרי ואבן האזל את דברי הרמב"ם? מהו מקור הנאמנות לדעתם? האם היא תקנת חכמים? כיצד חכמים יכולים לתקן זאת? מדוע תקנה זו אינה בגדר עקירת דבר מהתורה? כיצד הם מסבירים את הלשונות שמהן עולה שנאמן מדרבנן?

דין נאמנות ע"א בעדות אשה הוא הוראה של חז"ל לבתי הדין: אתם רשאים לדון בכך על פי אומדן דעתכם המועיל מהתורה ויש אומדנה שעד אחד לא ישקר בעדות זו. בדרך כלל התרנו לכם לעשות זאת רק בדיני ממונות, אך כאן אנו מאפשרים להשתמש בכוח האומדנה גם בהיתר אישה ומורים שיש אומדנה שהעד לא ישקר. ההיתר הוא תוצאה של הפעלת שיקול דעת נקודתי של בית דין שמקבל את העדות שאכן יש כאן אומדנה, כאשר הוראת חז"ל היא בגדר הנחייה כללית לבית הדין.

שאלות להתבוננות וסיכום:

- מהן הראיות בלשונות הרמב"ם לכך שמקור הנאמנות מדרבנן? הצג את שתי הראיות המרכזיות. מהן הראיות בלשונות הרמב"ם לכך שמקור הנאמנות מהתורה? הצג את הראיה המרכזית.
- הצג את פרשנותו של הרב סיני לוי לדברי הרמב"ם. מהו מקור הנאמנות לדעתו – תקנה או דין תורה? כיצד חכמים יכולים לתקן זאת? מדוע אין בכך משום עקירת דבר מהתורה? כיצד הוא מתמודד עם הראיה המרכזית לכך שלפי הרמב"ם מקור הנאמנות מהתורה?
- ממה נובעת נאמנות העד לפי הרב שך ור' איסר זלמן מלצר? מה תקנו חכמים לדעתם ומדוע תקנה זו אינה בגדר עקירת דבר מהתורה? כיצד הם מסבירים את הלשון 'לפיכך הקלו חכמים', וכן את הלשון 'וכן מדבריהן בעדות אשה שיעיד לה שמת בעלה'?